

Maantieteen olemus

MARKKU LÖYTÖNEN

Maantieteen laitos, Helsingin yliopisto

Maantiede on yhtä vanha kuin ihmiskunta. Varhaisimmassa muodossaan maantieteellisen tietämyksen kartuttaminen oli elinympäristön luonnonolojen hahmottamista välitöntä elinpiiriä laajemmalla alueella. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että kuva elinympäristöstä oli ulotettava horisonttia kauemmas. Maantiede alkaa siitä, mihin näköpiiri päättyy.

Ihmislajille ominaisen yhteiskunnan muodostuminen vuosituhansien kuluessa teki elinympäristön hahmottamisen yhä laajemmalla alueella entistä tärkeämmäksi. Kysymyksessä ei enää ollut lajin säilymisen ja kehittymisen turvaaminen, vaan tilalle astuivat järjestäytyneen yhteiskunnan tarpeet ja niihin liittyvät abstraktit käsitteet, kuten valta ja hyvinvointi. Tämä tehtävä ei enää onnistunut yksilölliseen kokemukseen perustuvan mielikuvan avulla, vaan kuva näkyvän horisonnin takaisesta maailmasta oli piirrettävä järjestelmällisesti ja tarkasti. Syntyneen kuvan nimeksi annettiin kartta. Vanhimmat säilyneet karttafragmentit kertovat, kuinka maantiede valjastettiin palvelemaan yhteisössä elävää ihmistä jo kauan sitten.

Uuden ajan maailman kuvasta tuli tarkasti mitattu ja geometrisesti transformoitu kartta, joka mahdollisimman todentuntuisesti pyrki ilmentämään planeettamme piirteet ihmisen kotina. Kun ajatus Maasta pallonmuotoisena taivaankappaleena hyväksyttiin, käynnistyi samalla maantieteen ensimmäinen suururakka, maapallon kartoittaminen. Maantiede ja kartta palvelivat osaltaan mentakaisissa valloituksissa, joista suurvaltojen hovit ja mahtavat kauppuhoneyet kilpailivat rikkaiden ja hyvinvoinnin toivossa. Työ kesti vuosisatoja – eikä se vielääkään ole päättynyt; avaruuden valloitus on tämän tradition perillinen.

Kartassa ja kartografian kehityksessä kulminoi vanhin maantieteellinen ajattelu. Kartasta tuli maantieteellisen tutkimuksen lähtökohta, työväline ja tulos. Tekninen kehitys käsin piirretyistä hauraista fragmenteista 2000 tuhannen vuoden takaa tämän päivän paikkatietojärjestelmällä analysoitua ja digitaalisesti tuotettuun kuvaan ei ole muuttanut karttaa ja sen keskeistä asemaa maantieteellisen tiedon jäsentäjänä ja kuvaajana.

En tidsperiod avslutades inom geografin då jordens fysiska bild blev färdig. Geografins utveckling dock inte halt i och med att världskartan färdigställdes. Vetenskapssamfundet och vetenskapen lever i ett fortgående tillstånd av förändring. Förändringens riktning dikteras av samhällets behov av kunskap och av hur vetenskapen inom sig konstruerar nya problemställningar och drar upp nya målsättningar. Vetenskapens differentiering med påföljande uppdelning i institutioner styrdes av ändamålsenlighet under loppet av århundraden. Geografin blev en universitetsdisciplin rätt sent. Idén om geografin som ett separat läroämne började förverkligas först på 1800-talet.

Suurin osa luonnontieteistä määrittäyty kullekin tieteenalalle rajatun tutkimuskohteen kautta. Maantieteellä sitävastoin ei ole omaa tutkimuskohdetta. Ei ole olemassa mitään sellaista asiaa, jota vain maantieteilijät tutkisivat tai jota tutkimalla tieteenkijästä tulee maantieteilijä. Mutta ei myöskään ole mitään seikkaa, jota maantieteilijä ei voisi tutkia olematta maantieteilijä. Maantiede määrittäyty ja maantieteilijöitä yhdistää tapa tarkastella asioita tietystä näkökulmasta, mutta määrittelemättä erityistä tutkimuskohdetta. Niinpä maantieteilijän voi tavata tutkimasta aurinkokuntamme toisen planeetan pinnanmuotoja, mielikuvakartoja, happamoitumisen historiaa, maisemakuvan kehittymistä suomalaisessa elokuvassa, logistisia prosesseja tai verkostotalouden vaikutusta aluerakenteen muuttumiseen vain muutama satunnainen esimerkki mainiten.

Maantieteen idea edusti jo 1800-luvulla niin modernia tiedekäsitystä, että alan oppituolien perustaminen kohtasi ymmärrettävää vastarintaa monen lähitieteen taholta. Maantieteen konseptia ei ensi alkuun ymmärretty. Kun innovaatioaalto lopulta lähti liikkeelle, ensimmäiset maantieteelliset seurat ja maantieteen laitokset syntyivät varsin nopeasti ja hyvin samanaikaisesti maailmassa. Vaikka me juhlimme vasta 100-vuotistaivalta, sijoittuu laitoksemme kansainvälisessä vertailussa maailman vanhimpien laitosten joukkoon.

Tämän päivän maantiede on laaja-alainen luonnon- ja humanistisia tieteitä yhdistävä tieteenala, jonka keskeisiä käsitteitä ovat sijainti, paikka ja alue. Sijainti luo pohjan riippuvuussuhteiden ymmärtämiselle sekä paikallisella, kansal-

Juhlapuhe Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen 100-vuotisjuhlassa Porthaniassa 5. 10. 1993.

lisella että kansainvälisellä tasolla. Paikat eroavat toisistaan luonnon- ja kulttuurimaantieteellisten tekijöidensä puolesta. Tieto paikkojen fyysisistä piirteistä ja siitä, miten asukkaat mieltävät elinympäristönsä, luo pohjan ihmisten ja paikkojen välisen vuorovaikutuksen ymmärtämiselle. Alueet ovat dynaamisia, alati muuttuvia maantieteen tutkimuskohteita. Maantieteen ydin on alueellinen tarkastelutapa. Tehtävänä on kuvata ja selittää alueellista järjestelmää, sen sijaintia, rakennetta, toimintaa ja siinä tapahtuvia muutoksia.

Maantiede on lähtökohdiltaan ja perusolemukseltaan kenties kansainvälisin kaikista luonnontieteistä. Esimerkiksi Helsingin yliopiston maantieteen laitos on toteuttanut satoja tutkimushankkeita kaikilla maailman mantereilla Antarktista mukaan lukien. Mutta kansainvälisyyden rinnalla maantieteellä on jokaisessa maassa vahva kansallinen tehtävä. Siinä missä historia luo kuvaa kansakunnan menneisyydestä, maantiede kaikissa maissa kertoo maasta ja kansasta, elämästä ja toimeentulosta tämän päivän näkökulmasta unohtamatta tulevaisuutta.

Maantieteen olemukseen kuuluu vielä yksi piirre, joka on poikkeuksellinen verrattuna luonnontieteiden yleiseen kehitykseen. Yhteiskunnan taholta tiedeyhteisölle asetetaan jatkuvasti uusia tiedollisia vaatimuksia. Tieteellistä tietoa tarvitaan yhä monimutkaisemmaksi muovautuvan yhteiskunnan aineettomiksi rakennusmateriaaleiksi. Tieteen vastaus on ollut ja yhä on tutkia ihmistä, meidän elinympäristöämme ja ajatuksiamme tarkastelemalla yhä pienempiä ja pienempiä osia.

Sålunda har vi kumulativt byggt upp det kunskapslager som vårt världsliga baserar sig på. Utvecklingen kan beskrivas genom att konstatera att en allt större del av forskarna vet allt mer om allt mindre. Och utvecklingen har ingalunda avstannat. En brett upplagd behärskning av den kunskap som finns tillgänglig skulle vara en övermäktig uppgift för vem som helst; den enskilda forskarens tid räcker med nöd och näppe till för att följa med utvecklingen inom den smala sektor som han eller hon har specialiserat sig på. De bästa resultaten tycks uppnås av den, som snabbast förmår producera möjligast mycket ny kunskap inom en möjligast snäv sektor.

Maantiede sitävastoin on tietoisesti halunnut säilyä synteettisenä, luontoa ja ihmistä kokonais-

valtaisesti tutkivana tieteenalana. Itse asiassa tämä on ollut maantieteen elinvoimainen idea sen ensimmäiset sata vuotta Helsingin yliopistossa. Riippumattomuus tarkasti rajatusta tutkimuskohteesta ja alueellinen tarkastelutapa ovat tehneet maantieteestä hyvin joustavan alan ja luoneet maantieteelle edellytykset toimia tieteen koko kentässä ja yhteiskunnan kaikilla sektoreilla. Se on merkinnyt myös sitä, että maantiede on nopeasti kyennyt reagoimaan muuttuviin tilanteisiin ja vastaamaan ajankohtaisiin kysymyksiin, kuten esimerkiksi kansainvälisten suhteiden muutoksiin Euroopassa. Ei liene yllätys, että maantiede on hyvin suosittu oppiaine kaikkialla maailmassa, ja että Helsingin yliopiston maantieteen laitokselle oli tänä vuonna vaikeampi päästä opiskelemaan kuin yhteenkään toiseen laitokseen tai tiedekuntaan maamme tiedekorkeakouluissa.

Mutta onko tämä toimiva konsepti myös tulevaisuudessa – vai tuleeko maantieteen osaksi hajota atomistiseen tutkimukseen ja lopulta etsiä lähitieteenalojen helmaan nopeiden tieteellisten voittojen houkuttelemana. Sadan ensimmäisen vuoden perusteella olen vakuuttunut siitä, että tämä ei ole todellinen uhka maantieteen yhtenäisyydelle, sillä niin vahvaksi ja toimivaksi nykyinen maantieteellinen näkökulma on muotoutunut. Mutta emme saa unohtaa, että maantieteen yhtenäisyyden ja olemuksen säilyttäminen ja tieteenalamme kehittäminen vaatii jatkuvaa ponnistelua niin ulkoisia kuin sisäisiäkin uhkia vastaan.

Tämän päivän opiskelijat on se sukupolvi, joka aloittaa maantieteen toisen vuosisadan Helsingin yliopistossa. Viime keväänä Tiedekeskus Heureka avattiin opiskelijoiden tekemä maantieteestä kertova näyttely. Siinä tarkasteltiin ei vain maantieteen opetuksen ja opiskelun kehitystä, vaan tapahtumat ja opetuksen sisältö kytkettiin maamme historiaan ja yhteiskunnalliseen kehitykseen. Näyttelyyn tutustuessani huomasin, että voimme suhtautua tulevaisuuteen luottavaisesti; maantieteen seuraava sukupolvi on ymmärtänyt ja omaksunut tieteenalamme ajatuksen ja sanoman. Näyttelyn nimeksi opiskelijat olivat valinneet »maantieteelle emme voi mitään». Ajatuksissani lisäksi nimeen sanat »mutta ilman maantiedettä emme tule toimeen, sillä maapallon kaikilla kohtalonkysymyksillä on maantieteellinen ulottuvuutensa».